

"НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ": МОДЕЛІ ЕСТЕТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Актуалізація у філософсько-естетичному дискурсі дисципліни "Екологічна естетика" свідчить про формування нового типу світогляду. У статті розглядається екологічна естетика як сфера естетичної оцінки об'єктів навколишнього середовища. Вона відкриває нові виміри розуміння єдності людини і довкілля в естетичному масштабі. "Навколишнє середовище" подається базовим терміном екологічної естетики як галузі науки, аналізується його смислове навантаження і конотаційний зв'язок з поняттям "природа".

Ключові слова: екологічна естетика, естетична оцінка, естетична цінність, природа, навколишнє середовище, сприйняття.

Ляшко Любов Петрівна, аспірантка Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
"Окружающая среда": модели эстетической реконструкции

Актуализация в философско-эстетическом дискурсе дисциплины "Экологическая эстетика" свидетельствует о формировании нового типа мировоззрения. В статье экологическая эстетика рассматривается как сфера эстетической оценки объектов окружающей среды. Она открывает новые измерения понимания единства человека и окружающей среды в эстетическом масштабе. "Окружающая среда" представляется как базовый термин экологической эстетики как области науки, анализируется его смысловая нагрузка и коннотационная связь с понятием "природа".

Ключевые слова: восприятие, окружающая среда, природа, экологическая эстетика, эстетическая оценка, эстетическая ценность.

Liashko Liubov, postgraduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv
"Environment": models of aesthetical reconstruction

Environmental aesthetics was developed in the second half of the twentieth century. It analyzes the forms of symbolic sense and value of the environment as an aesthetic object, determines methods of aesthetic perception of nature and promotes forming of aesthetic consciousness. Environmental aesthetics belongs to the intellectual and cultural evolution of the modern times.

This article examines environmental aesthetics as a sphere of aesthetic appreciation of objects of environments. It opens new dimensions of understanding of the unity of the human being and the environment in the aesthetic scope. Besides it fits perfectly into the perception of aesthetics as formation of sensuous human culture. "Environment" is presented as a basic term of the environmental aesthetics as a science. The semantic meaning of the "environment" concept connotational connection with the "nature" concept is analyzed.

The "nature" concept is complicated and controversial indeed. The basis for its understanding are "physis" Greek and "natura" Latin terms. In the most general sense "physis" means the process of formation or origin, the phenomenal, clear process of growth and development, the genesis. In the purely philosophical sense, the "nature" concept means a creative force, a principle of every growth, an elementary substance and the creation in general. The "natura" term in Latin means everything that tells about some subject formation according to the birth and development law. The "nature" concept replacing by the "environment" concept is something more than just linguistic and terminological shift: it was a new stage in the transformation of human understanding occurred in the twentieth century, when new fields of the Universe study in its diversity appeared.

The "environment" word has acquired many meanings. It defines the area that surrounds something in the etymological sense. However, the US philosopher A. Berleant that most of the "environment" meanings retain to some degree the assumption of an object and its surroundings or a self and its setting, bound together in varying degrees of intimacy but ultimately distinct and separate. That dualistic presumption has been challenged increasingly by scientific and philosophical developments in the twentieth century. This formed the basis of environmental aesthetics. The Finnish eco-philosopher Y. Sepanmaa characterized the environment: "the environment is that which surrounds us (in the centre of which we are as observers) which we perceive with our various senses, in the sphere of which we move and have our being". The field of environmental aesthetics initially covered the research of the natural environment, but it has grown, it expanded its purview to the mixed environments: 1) human-influenced environment (e.g., gardens); 2) human-created environment (human-constructed environment) or human environment of everyday life (e.g., yards and houses).

Human life is directly connected with the space in which it exists, because there are no clear boundaries separating human society and the environment. From the philosophy point of view an individual's existence outside the environment considering is unscientific and groundlessly and leads to disastrous practical consequences. The subject doesn't perceive the environment purely passively and visually only, but he experience it with all his body plunged in this space at this time. A person "engaged" with everything in the surroundings. This engagement is getting of aesthetic experience of environment. "The experience of environment as an inclusive perceptual system includes such factors as space, mass, volume, time, movement, color, light, smell, sound, tactility, kinesthesia, pattern, order, and meaning".

The "aesthetic value" term, according to the US philosopher E. Brady, is often used in environmental aesthetics to describe the quality of landscape scenery, sea views and other factors of the environment. Making the environment an aesthetic object, determination its aesthetic value is normally based on a decision of the recipient. He chooses the

manner of examination and the object to be examined, delimits it, in place and in time. "Environment" aesthetic value criteria, according to the US philosopher M. Beardsley, are "dependent" or "independent". The US philosopher F. Coleman distributed the environment in the context of its understanding into "easy" and "difficult" from the aesthetics point of view. According to Y. Sepanmaa, the criteria of aesthetic value should consider how it satisfies the needs of the individual.

In conclusion it should be admitted that the environment is the source of human aesthetic experience in general and the object of aesthetic appreciation in the environmental aesthetics framework in particular. Environmental aesthetics is a discipline with its own concepts, its own object, and problems, and, what is the most important – with its own contributions in the field of the aesthetic science. The environmental aesthetics main goal is to educate a fully developed community that will exist in harmony with the natural world.

Keywords: aesthetic appreciation, aesthetic value, environment, environmental aesthetics, nature, perception.

Актуалізація у філософському постнекласичному дискурсі нової сфери дослідження – "екологічної естетики" – у другій половині ХХ століття свідчить про формування нового типу світогляду, що безпосередньо пов'язано з переосмисленням проблеми співжиття світу природи і людства. Екологічна естетика покликана аналізувати символічний сенс, цінності і форми навколишнього середовища як естетичного об'єкта, визначати способи естетичного сприйняття людиною довкілля, а також сприяти формуванню естетичної й екологічної свідомості.

Для дослідження екологічної естетики важливими є публікації таких авторів: М. Бердслі, А. Берлеанта, Е. Брейді, В. Борейка, К. Долгова, І. Гаскеля, А. Карлсона, С. Кемалья, Ш. Лінтотт, Н. Маньковської, Д. Портеуса, Ю. Сепанмаа, Ю. Сайто, М. Уоліса та інших. Варто особливо відзначити роботи американців А. Берлеанта та Е. Брейді, канадця А. Карлсона й фіна Ю. Сепанмаа.

Мета дослідження полягає в аналізі навколишнього середовища як базового поняття екологічної естетики. Завдання: Дослідити специфіку модифікації "природи" у "навколишнє середовище". Розглянути смислове навантаження поняття "навколишнє середовище" в теоретичних розробках з екологічної естетики. Проаналізувати екологічну естетику як сферу естетичної оцінки об'єктів довкілля.

Поняття "природа", "навколишнє середовище", "довкілля" є досить багатозначними у різних історичних і культурних контекстах, під оманливою простотою і розмитою загальнозрозумілістю слів ховається щільне смислове нашарування, сліди різних культурних епох і традицій. Поняття "природи" як предмет філософії сутнісно відрізняється від сенсу його повсякденного слововжитку і від розуміння природи як предмета комплексу природничих наук. У цьому контексті варто навести результат дослідження київських філософів М. Кисельова й І. Огородника: "Поняття "природа" має наступні основні значення: як "все суще", поряд із поняттям матерія, універсум, всесвіт, як сукупний об'єкт природознавства; як позалюдська реальність, все те, що протистоїть людині і з чим вона зустрічається в процесі своєї життєдіяльності (ми й зараз говоримо про взаємовідношення людини й суспільства, природи й суспільства); як сукупність природних умов існування людського суспільства (середовище існування людини); як внутрішня закономірність, сутність речей та явищ (природа електрики, природа психічного тощо); як унікальне вмістилище людської культури" [3, 129].

Слово "physis", яке історично є першим терміном "природи", походить від грецького дієслова "phuo" – "народжую", "витворюю". Отже, у найзагальнішому розумінні "physis" означає процес становлення або походження, феноменальний, наочний процес зростання та розвитку, тобто ґенезу. Згодом зміст цього слова розширюється до сукупності усього того, що існує, всього осяжного космосу, який як природа в її цілісності ("hole physis") або природа суцільних речей ("physis ton onton") постає вже не тільки космосом, порядком, а передусім життєвим зростанням, що прагне переходу від однієї форми до іншої [4]. Латинський термін "natura", що теж українською перекладається як "природа", у більшості європейських мов позначає сукупність усіх речей, що існують довкола нас. Етимологічно він пов'язаний з "nasci" – народжуватися. Концептуально поняття запозичується з грецької мови, але його первісне значення розширюється. Цей термін почав містити також "творче начало того, що є", а в іншому розумінні – "вроджений характер", оскільки він визначає конституцію певної речі [4]. Згадане латиною означає все, що завгодно, але тільки за умови становлення якогось предмета, що володіє законом народження, розвитку і цілеспрямованої досяжності.

Заміна поняття "природа" на "навколишнє середовище" є чимось більшим, ніж просто лінгвістичним і термінологічним зсувом: вона репрезентує новий етап у трансформації нашого розуміння, що настає в ХХ столітті, коли з'являються нові галузі вивчення Універсуму у всій його багатоманітності. Суверенність різних предметних галузей природознавства між собою створює складну ситуацію для розуміння природи. Якщо фізик вивчає фізичну реальність, біолог – біологічну, геолог – геологічну тощо, то екологічний естетик намагається поєднати усі ці конотації задля віднайдення точок перетину між людством і природою.

Поняття "навколишнє середовище" ("environment") або "довкілля" також багатозначне і може набувати відмінного значення залежно від сфери вживання. Більшість значень терміна, про що згадує американський філософ А. Берлеант, зберігають до певної міри припущення про об'єкт і його оточення, які виступають як дискретні об'єкти, тобто можуть бути виявлені і визначені незалежно один від одного. Таке дуалістичне судження було оскаржено в науці і філософії в ХХ столітті. Зазначена подія сприяла спробі зрозуміти навколишнє середовище таким чином, щоб включити ідеї інтеграції і безпе-

рервності. Це й лягло в основу екологічної естетики [5]. Фінський еко-філософ Ю. Сепанмаа характеризує довкілля так: "навколишнє середовище – це те, що оточує нас (у межах чого ми перебуваємо як спостерігачі), що ми сприймаємо різними своїми відчуттями, в полі чого ми рухаємось й існуємо" [11, 15-16]. Довкілля – це щось більше, ніж просто "те, що нас оточує", це не сухий просторовий антураж, а, навпаки – те, що додає нам особливого колориту.

Предметне поле екологічної естетики ("environmental aesthetics") первісно охоплювало дослідження природного навколишнього середовища ("natural environment"), проте його обсяг в умовах розвитку даної дисципліни розширився до розгляду змішаних навколишніх середовищ ("mixed environments"): 1) навколишнє середовище, що зазнало впливу і модифікації з боку людини ("human-influenced environment") (наприклад, сади); 2) довкілля, створене за безпосередньої діяльності людини ("human-created environment", "human-constructed environment"), або людське навколишнє середовище щоденного життя ("human environment of everyday life") (наприклад, подвір'я і будинки). "Природа є природною – це не наше творіння" [9, 273], тобто природне навколишнє середовище незалежне від нашого впливу на процес його творення. Людські навколишні середовища ("human environments") – це те довкілля, яке зазнало часткового впливу людини, або є її творінням. Проте вони не є просто матеріальними конструктами діяльності людства, а – "органічними", що з'являються і ростуть впродовж століть залежно до потреб й інтересів людини. Людське, на відміну від природного навколишнього середовища, є, на думку канадця А. Карлсона, меншим за масштабом і доповняльним, але не першочерговим при розгляді проблеми естетичної оцінки довкілля в цілому [10, 15]. "Людські навколишні середовища охоплюють найважливіші продукти людського володіння: міста, села, інші житлові площі, включно з різноманітними рухомими приборами і будівлями, що їх складають. Вони розташовані в діапазоні від тих, які розвивалися впродовж генерації людських потреб, до тих, які є обдуманими творіннями людського розуму й уяви" [7, 13].

Людське життя безпосередньо пов'язане з тим простором, у якому воно проходить, адже не існує чітких меж, що розділяють соціум людей і природне довкілля. Німецький етик К. Маср-Абіх писав: "Мати довкілля означає "для живої істоти ніщо інше, як знову-бути-складником вищої цілісності"" [1, 104]. Повітря, яке ми вдихаємо щодня, їжа, яку ми споживаємо, і навіть одяг, що ми носимо, – це все частина нашого цілісного образу. Однак ми часто забуваємо, що будинки, де ми мешкаємо, присадибні ділянки довкола них – це більше виражає наші особисті якості й цінності, ніж наш зовнішній вигляд. Артефакти людської культури включають довкілля, в якому ми живемо і творимо предмети свого вжитку і захоплення.

Розглядати існування людей за межами їхнього навколишнього середовища – це ненауково і водночас необґрунтовано з погляду філософії, що призводить до катастрофічних практичних наслідків. Раніше ми могли вважати такі теорії припустимими, але сьогодні, як зазначає американський філософ А. Берлеант, у добу постмодерну, коли наше розуміння досвіду розширилось завдяки врахуванню всіх сфер людських відчуттів, а не тільки візуальне спостереження, вони є неприпустимими. Адже "свідоме тіло не досліджує світ споглядально, а активно залучене в емпіричний процес" [6, 12]. Тобто суб'єкт не сприймає навколишнє середовище суто пасивно і візуально, а переживає його усім своїм тілом, яке занурене у цей простір у даний момент часу. Людина включена усім своїм єством у навколишній простір: вона сприймає спів птахів, милується поїздкою сільськими дорогами, вслухається в тупіт уздовж стежки, розглядає всі барви лісу восени, розрізняє відтінки кольору, форми і структуру усього довкілля. Ця включеність є отриманням естетичного досвіду довкілля. "Досвід навколишнього середовища як система сприйняття охоплює такі фактори, як простір, масу, об'єм, час, рух, колір, світло, запах, звук, тактильність, кінестезію, модель, порядок, смисл" [5]. Довкілля – це взаємопов'язана і взаємозалежна єдність людей і навколишнього простору. "Природний світ є безнадійно штучним, а людський світ – безнадійно природним. Ми можемо підсумувати, що природа – всеохоплююча, у, наприклад, спінозівському розумінні тотального світового порядку, або гайдегерівському розумінні екзистенційного існування ... " [7, 15].

Екологічна естетика – це "естетика реально існуючого світу" [11, 17]. У цьому контексті поняття "навколишнє середовище" позначає всі зовнішні простори світу щодо спостерігача: природне навколишнє середовище, культурне довкілля і створене навколишнє середовище. Протилежною до екологічної естетики, як "естетики реально існуючого світу", виступає "естетика уявного світу мистецтва" [11, 17]. Чіткий кордон між цими світами відсутній. Варто зазначити, що естетична оцінка навколишнього середовища є більш загальним видом естетичної оцінки у порівнянні з оцінкою творів мистецтва.

Переосмислення естетичної оцінки в рамках екологічної естетики, як пояснює американський естетик А. Берлеант, вимагає розширення багатьох традиційних естетичних концепцій. Поняття "краси" (з яким пов'язують естетичну цінність) не виступає якістю формальної досконалості цінного об'єкта, а стає поширеною естетичною цінністю екологічної ситуації. Ця цінність вимірюється не стільки формальними особливостями, скільки безпосередністю й інтенсивністю сприйняття в момент підвищеного інтимного зв'язку особистості і місця. Творіння, що важливо для теорії мистецтва, перетворюється в обізнаність у природних процесах і благоговіння перед ними, у поєднанні з формуючим цей внесок активним учасником, який сприймає навколишній світ [5]. Термін "естетична цінність", як зазначає американський філософ Е. Брейді, часто використовується в екологічній естетиці, щоб описати якості ландшафтних і морських краєвидів, а також інших видів навколишнього простору [8, 20]. Есте-

тична цінність довкілля сильно впливає на кожну націю і їхню культуру, а відповідно і на окремих індивідів. "Національні групи, зазвичай, зберігають таємницю про землю, на якій проживають ... Частково ця містичність пов'язана з прихильністю до своєї землі і її краси ..." [6, 17]. Цю естетичну цінність легко зруйнувати, адже нею не заволодієш немов річчю, її можна побачити, тільки якщо вміти цінувати красу. За яким критерієм можна визначити естетичну цінність довкілля? З погляду естетичності американський філософ Ф. Колмен поділяє довкілля на "легке" і "важке" в контексті його осягнення. При цьому легкість пов'язується з відкритим, неупередженим, емоційним естетичним ставленням, важкість – з критичною позицією, оцінним концептуальним сприйняттям [2]. На думку Ю. Сепанмаа, критерієм естетичної цінності довкілля необхідно вважати те, наскільки воно задовольняє потреби людини. Концептуалізація навколишнього середовища як естетичного об'єкта базується на рішенні суб'єкта спостереження: "він вирішує, що і як розглядати, а також обмежує об'єкт у часі і просторі" [11, 30].

Отже, екологічна естетика є спробою свідомої орієнтації науки зокрема і людської життєдіяльності в цілому на досягнення бажаного для людства еко-майбутнього, прийдешнього в гармонії з навколишнім середовищем. Довкілля — це взаємопов'язана і взаємозалежна єдність людей і навколишнього простору.

Наші подальші дослідження будуть присвячені детальному аналізу природного і людського навколишніх середовищ, що складають теоретичну базу екологічної естетики.

Література

1. Маєр-Абіх Клаус Міхаель. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільно світу; переклад з нім., післямова, примітки А. Ермоленка /Маєр-Абіх Клаус Міхаель. – К.: Лібра, 2004. – 196 с.
2. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Маньковская Н. Б. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
3. Огородник И. В. Социально-философские проблемы экологии / Огородник И. В., Киселев Н. Н., Крисаченко В. С., Стогний И. П. – К.: Выш. шк., 1989. – 269 с.
4. Шадевальд В. Понятие "природа" и "техника" у греков // Философия техники в ФРГ; пер. с нем. и англ. Состав. и предисл. Ц. Г. Арказаняна и В. Г. Горохова /Шадевальд В. – М.: Прогресс, 1989. – С. 90-103.
5. Berleant A. Environmental Aesthetics /Berleant A. // The Encyclopedia of Aesthetics (ed. M. Kelly). – USA: Oxford University Press, 1998. – 2224 p.
6. Berleant A. Living in the Landscape: Toward an Aesthetics of Environment / Berleant A. – Lawrence: University Press of Kansas, 1997. – 176 p.
7. Berleant A. The Aesthetics Of Human Environments /Berleant A., Carlson A. – USA: Broadview Press, 2007. – 312 p.
8. Brady E. Aesthetics of the Natural Environment /Brady E. – USA: University Alabama Press, 2003. – 304 p.
9. Carlson A. Appreciation and the Natural Environment /Carlson A. // Journal of Aesthetics and Art Criticism. – Vol. 37. – No. 3 (Spring, 1979). – P. 267-275.
10. Carlson A. On Aesthetically Appreciating Human Environments/ Carlson A. // Philosophy and Geography. – Vol. 4. – No. 1 (2001). – P. 9-24.
11. Sepanmaa Y. The Beauty of Environment: A General model for Environmental Aesthetics /Sepanmaa Y. – Helsinki: Environmental Ethics Books, 1993. – 191 p.

References

1. Maier-Abikh Klaus Mikhael. Povstannia na zakhyst pryrody. Vid dovkillia do spilno svitu; pereklad z nim., pisliamova, prymitky A. Yermolenka /Maier-Abikh Klaus Mikhael. – K.: Libra, 2004. – 196 s.
2. Man'kovskaya N. B. Estetika postmodernizma / Man'kovskaya N. B. – SPb.: Aleteyya, 2000. – 347 s.
3. Ogorodnik I. V. Sotsial'no-filosofskie problemy ekologii / Ogorodnik I. V., Kiselev N. N., Krisachenko V. S., Stogniy I. P. – K.: Vysh. shk., 1989. – 269 s.
4. Shadeval'd V. Ponyatie "priroda" i "tekhnika" u grekov // Filosofiya tekhniki v FRG; per. s nem. i angl. Sostav. i predisl. Ts. G. Arkazanyana i V. G. Gorokhova /Shadeval'd V. – M.: Progress, 1989. – S. 90-103.
5. Berleant A. Environmental Aesthetics /Berleant A. // The Encyclopedia of Aesthetics (ed. M. Kelly). – USA: Oxford University Press, 1998. – 2224 p.
6. Berleant A. Living in the Landscape: Toward an Aesthetics of Environment / Berleant A. – Lawrence: University Press of Kansas, 1997. – 176 p.
7. Berleant A. The Aesthetics Of Human Environments /Berleant A., Carlson A. – USA: Broadview Press, 2007. – 312 p.
8. Brady E. Aesthetics of the Natural Environment /Brady E. – USA: University Alabama Press, 2003. – 304 p.
9. Carlson A. Appreciation and the Natural Environment /Carlson A. // Journal of Aesthetics and Art Criticism. – Vol. 37. – No. 3 (Spring, 1979). – P. 267-275.
10. Carlson A. On Aesthetically Appreciating Human Environments/ Carlson A. // Philosophy and Geography. – Vol. 4. – No. 1 (2001). – P. 9-24.
11. Sepanmaa Y. The Beauty of Environment: A General model for Environmental Aesthetics /Sepanmaa Y. – Helsinki: Environmental Ethics Books, 1993. – 191 r.